

KIS-595 – Fun tri gor ne dorr...

(GE – 07 09 98)

An notenn dibenn hañv-mañ a zeu a-walc'h evel un heklek d'ar pezh a skrive Yann-Bêr QUIRION bloaz 'zo : “Evit ar brezhoneg e soñjan n'eo ket ar yezh a rae al liamm etrezon hag ar re all, hogen al labour a raemp a-gevret.¹” An dianeost a ve enta, muioc'h eget an ampoent da renabliñ ober hon bloavezh, amzer an ademsavlec'hiañ. Pelec'h emamp ? Petra a reomp ? Ha perak ?

Pelec'h emamp ? Pehini an egor ma labouromp ? Hag an egor-se eo hini an Douaroniezh ? Nann, a dra sur, n'emañ ket hon labour e dalc'h an douaregor ha pa ve politikel. En hon c'henderc'hañ e taveomp da genderc'hadoù kent hag en hon c'henderc'hadoù e welomp o tispakañ dindan ur furm nevez preder ar genderc'herion gent : pa skrive Roparz HEMON : *adkavout Breizh*, ez intende : *krouiñ Breizh* ha ganimp ez eo aet ar bomm da *hontkenderc'hañ* ; an un mennoz eo pe, evel omp boas da lavarout, an un hil preder² o treuziñ ar remziadoù dre dud sterniet ouzh un hevelep labour, pep remziad o kemer d'e gevala kenderc'had ar remziad kent : an egor ma kase Roparz HEMON e vuhez hag an egor ma kasomp hon hini zo dezho an un ahel pe, evit ober gant un termen a brederouriezh kempredel, an un ampar a zonder. Pourmen hiziv dre gêrioù Breizh zo pourmen ivez e donder amzerel an egor ma labouromp : ar ger-mañ a voe krouet gant VALLEE, hennezh a zeuas e goulou e-barzh *Gwalarn*, arveret e voe henhont evit ar wech kentañ e kentelioù SADED. Anv a c'herioù hag a yezh a ran da gentañ rak eno emañ an dremm aesañ da ziraez en deus an hil emañ o paouez envel hil preder, a rafen hil yezhañ anezhañ kenkoulz, a zo e anvad gwellañ *hil istor*. Rak an holl re a voe prederiet da ziorren ar yezh a veze prederiet gant muioc'h eget ar yezh. E pep remziad ez eztaolent disheñvel pe e tremenent hep eztaoliñ an *estreget yezh-se*. Moarvat ez eus peadra da zivarc'hañ an arseller a vennfe keñveriañ etrezo ar peragoù roet d'o labour gant GREGOR, gant GONIDEG, gant VALLEE, gant HEMON,

¹ Sl. “Peragoù an hañv”, KIS-553, La-11, p. 336.

² “Ha Breizh en afer ?”, a c'houlenno kalonoù nec'het. Breizh zo evel an orjalenn e displegadur ar pellgehentiñ a roe ur skolaer : ar pellgomz zo evel ur c'hi-douar hir ha, pa gerzher war e lost e Lyon, a harzh e Paris ; heñvel eo ar skingomz nemet eo bet tennet ar c'hi.

gant tud SADED hag *Emsav*. Pe liamm lakaat etre ar “gallout prezeg da bobl ar broviñs izel¹” hag ar “sevel ur Stad vrezhon²” ? Ar meno boasañ eo e ve ar vrogarantez al lusked boutin etre an holl — d'un dogm

eo aet zoken daoust (pe dre) ma'z eo andifennadus an displegadur bredoniellour-se, diorzhet a-du-rall gant an devoudoù : a viskoazh e voe muioc'h a vrogarourion e-maez eget e-barzh an *hil istor*, ha lod eus al labourerion ennañ a zinac'h nep keñver etre o labour hag ar vrogarantez. A voutin etre al labourerion n'eus nemet ur perzh eus o labour a zo bezañ troet ouzh un dazont a vennont prientiñ ha seveniñ : durc'haet emaint holl diouzh an ahel a zonder, en doare-se hepken ez eo bezant hag oberiant drezo an *hil istor* ne vern an arvan a wisk hervez deberzhioù pep amzer.

Aze ez eus da zezrannañ pizh : n'eo ket peogwir e oa deberzhiek, kemmus, diboeñ zoken ar pal politikel pe gevredigezhel a embannent pa embannent unan e ranker barn da zidalvoud al lusk o douge etrezek ennañ. Bez' o doa, en eneb, ur skiant don eus an istor ha pa vane teñval o emskiant outañ, durc'haet ma oa o buhez krouiñ diouzh ampar an amzer. Pere oa mennoziou politikel, kevredigezhel, kravezel VALLEE ? Ne ouzon ket, marteze re ur c'hrennvourc'hiz a Vreizh Izel, mesket en e gealiadurezh ar c'hredennoù henvoazel hag ar stummadur eil derez klasel. Ne vern, kement-se zo lec'hid an istor. Pezh a ouzomp anezhañ eo al labour diorren ar brezhoneg a renas e vuhez pad hag e c'houzout a reomp dre ma'z eo loet hon labour-ni en egor dispaket gantañ. Egor a zo ur *wazhenn istor*, dister pe diwel d'ar sell soliadel, o prouiñ avat bezañ galloudekoc'h eget an holl nerzhoù politikel ha kevredadel a-gevret pa zrestbeve d'ar renadoù, d'ar riezoù, d'o brezelioù ha d'o dispac'hioù. Un azlamm n'eo ken an amliv o tinaouiñ diouti war al luskadoù he c'horvo e pep amzer, ha pa ve an Iliz e grez GREGOR pe VALLEE, ar vroadelouriezh e grez HEMON, ar sokialouriezh da c'houde, an hevelebouriezh hiziv. Azlammoù all eo emsil ur brezhoneg diorreet en deskadurezh Stad hag an talvoud a grog da reiñ dezhañ an obererion armerzhel... Ar selloù bouc'h¹ ne welont ket n'eus eno nemet azlammoù,

¹ “[...] c'est uniquement l'ordre d'un de mes supérieurs [...] qui m'a déterminé [...] à composer ce Dictionnaire [...] afin, disait-il, d'aider par ce moyen, nos jeunes religieux et plusieurs ecclésiastiques zélés du pays, à traduire leurs sermons français en breton, pour pouvoir prêcher au peuple de la basse-province, dont la plus grande partie ne sait pas la langue française, et qui cependant est très-avide de la parole de Dieu” (*Dictionnaire français celtique ou français-breton* par le P. F. GREGOIRE de Rostrenen, [eil emb. 1834], PREFACE, p. v).

² SADED hag *Emsav* oa lodek e framm *Emsav Stadel Breizh* a venne bezañ egin ur Stad vrezhon ha brezhonek kemeret da bal an dispac'h a venne luskañ.

¹ Selloù nay ar gazetennion pe widilus ar boliserion. Da vare an FLB, kabiten ar bagad CRS savlec'hiet war leurgêr Kastellin a c'houlennatae an dud war ur roll gousellidi ha, dirak respont

dall ma'z int ouzh ar pezh ez int azlammoù diwarnañ : ar *wazhenn* o kenderc'hel hogos didrouz gant he zreug diazerc'h.

Ha respontet 'm eus d'an aters o tistreiñ ingal a-berzh hon anaoudeion : “Met da betra ar brezhoneg ? Perak emaeurtiñ da vevañ e brezhoneg e-kreiz ur boblañs c'halleger ? ” Un aters stignet fall eo, hag an ersav kevazas outañ ne c'hell bezañ nemet a stil gant : “An Ao. X a c'houlenn da betra ar brezhoneg ; respontet da gentañ : da betra an

Ao. X ? Kevazasoc'h e ve ur goulenn e-giz hemañ : “Quid eus ar pezh a c'hoarvez endro d'ar brezhoneg abaoe lakaomp an 18^t kantved ? ” Ar respont a ve : a-dreuz d'ur pemzek remziad e red ur *wazhenn* labourioù da ziorren ar yezh, hogen anaout luskedoù al labourerion ne spir ket d'ober seiz war ar perag anezhi. Ha devoud a bouez dreist : an diorren yezh zo estreget diorren yezh ; koulskoude, e adlavarout a ran, an *estreg*-se ne vo ket sklaeriet dre soliañ war an abegoù anzavet pe ar palioù embannet, met dre anaout eus an diabarzh treug ar *wazhenn* ha, d'an eil, e goulou an anaoudegezh-se, dre stadañ he frouezh e domani ar yezh hag e-maez domani ar yezh.

Un hentenn a savelomp amañ evit anaout ar pezh a reomp ha perak. Drezi, hag e se eo hi disheñvel kaer diouzh hentennoù boas an istorouriezh hag ar gevredadouriezh, e kemeromp da zivoud-kreiz ar beziad a anvomp *hil istor*, *gwazhenn labourioù*, nad eo ket ur beziad soliadet, rak an testoù anezhañ eo ar re en dalc'h dispaket dre o labour, resisoc'h e lavarin : dre o *h* E gwir, o labour zo dezhañ perzhioù an nit : bez' ez eus anezhañ un anaout-ober o tont e lusk eus un diagiz etrezek un diahont. An hil istor zo ur skouer eus ar pezh hon eus anvet c'hoazh ur *beziad nidiadel*.

An ober yezh a anavezomp zo war un dro un ober istor. Un trede arvez zo d'ar *wazhenn* : bezañ un ober preder. Diorreerion gentañ ar brezhoneg ne vezent ket degaset da brederiañ war ster ar pezh a raent. Ur gumuniezh vrezhonek a reveze ha rez d'o seiz oa plediñ gant he idiom. Gallet o dije emc'houlenn perak edont ken dibaot o kemer an hent a gemerent, perak dreist-holl e poanient da wellaat ar yezh betek ur poent ma teue digomprenadus d'ar werin. Hevelep dislavar a davent warnañ, a gafunent dindan haeradennoù o fealded d'an Iliz ha d'ar Galloud, o feiz hag o

ur c'henwerzhour : “GE a ra war-dro ar yezh hepken”, a ersavas : “Ar yezh hag ar bombez, an un tra eo.”

² Ar goulenn-se a voe graet ouzhin pergen er bloavezhioù eikont gant ur gelenner Skol veur parizian war ar Brederouriezh. Dav lavarout e oa hi a orin breizhat hag he doa klasket deskiñ brezhoneg evel yezh *graet* : lakaet er-maez ar pistig kantaezel, e ranke anzav e oa ken tavantek ar yezh a zeske ma ne c'halle ober netra ganti.

brogarantez¹. Ar Brezel bed kentañ a lakaas war wel diskar ar gumuniezh vrezhonek. *Gwazhenn* an diorren yezh a golle trumm nivlenn ar sigurioù ma harpe he ferzhiaded. E-doug un nebeut dekvloazioù e padas c'hoazh ar yezh *graet* (teodyezhoù, embannadurioù er yezh lennek en erdu tasmant ar gumuniezh) dre wered an anniñv hag ivez dre an atoriñ politikel a rae anezhi an Iliz hag ar vrogarourion war un dro — pimpatrom an atoriñ hiron-se e oa ar *Bleun-Brug*. Amprouenn skarus e voe evit an *hil istor* : daoust hag ar yezh oa ouzhpenn un arvez eus ar gumuniezh o steuziañ, tonket da steuziañ war un dro ganti ? Gant gerioù all, daoust hag ar pezh a anvomp *hil istor* ne vije nemet un danzead eus ar spered ? Pe, en eneb, hag eñ oa an *hil istor* ur werc'henn o vont da drebadout e ser embregadennoù e piaou d'ur staelad kevredadel nevez ? Ganedigezh *Gwalarn* a roas ar respont. Lec'h un eilpennadur e voe : endra hañvale an diorren yezh betek VALLEE tennañ e arbenn bezañ eus bezañs ur gumuniezh yezher, an diorren yezh — an *ober yezh* — eo a arc'he diwar neuze reiñ he arbenn bezañ d'ur gumuniezh da zont. Gant *Gwalarn* edo lakaet an istor war e dreid, mar adkemeran an droienn varksek — en ur ster disheñvel mat neoazh. Alese ez emgave kresket divent atebegezh al labourerion : tra ma oa an ober yezh nemetken e kefridi o diaraogerion, edont diret da sammañ, ouzhpenn an ober yezh, an ober istor hag an ober preder. Stadadenn diac'hinek pa soñjer en distervez niverel ha kevredadel e oa hini bodad tud yaouank *Gwalarn*. Un emskiant lemm en doa Roparz HEMON ouzh ar roll o doa da c'hoari. Er pennadoù dastumet e-barzh *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh* emañ eztaoladoù kentañ ar *wazhenn* e gwereoù an istor hag ar preder : an hil istor a zeue emouez outañ e unan ha diouzh an dassell warnañ e unan e tarzhe broñsoù ur brederouriezh. O vont gant pajennoù al levr ne oar ar sell soliadal nemet stadañ ur meskad tuadurioù brogar hag hollveziadek, begennek ha poblelour, barnadennoù untuek war an arz hag al lennegezh. D'ar sell nidiadel e teu war wel ennañ da gentañ penn ur maeziad bonveziadoù. “Tridal a ran gant levezet o lenn e lizhiri tud yaouank leun (emb. 1931 : lemm) a spered, o deus staget da zeskiñ brezhoneg abaoe ur miz marteze, « pellskridden, pellizher, lizher-dre-'n-orjal », ha traoù all, a c'hallfe lakaat tud 'zo da c'hoarzhin hag a ziskouez evelato ez eo c'hoarvezet e Breizh ur burzhud

¹ “Je sais qu'un Dictionnaire n'emporte pas une idée fort élevée ; je me flatte cependant qu'il ne sera pas désagréable ni inutile à ceux d'entre vous qui conservent de l'estime pour une langue que vos illustres ancêtres ont parlée. Il sera utile surtout à ceux qui travaillent au salut des peuples, en leur apprenant la vraie religion de leurs pères, dont vous êtes les défenseurs zélés et les sectateurs fidèles. Plusieurs y verront avec plaisir, dans l'étymologie des mots et des noms propres, des preuves de l'antiquité de leurs noms et de leurs maisons. [...] Toutes les nations ont tant de zèle pour conserver leur ancien idiôme, la nôtre en aurait-elle moins pour perpétuer sa première et si ancienne langue ?” (*Dictionnaire français-celtique...*, id., [Dedi :] A NOSSEIGNEURS DES ETATS DE BRETAGNE, p. iv.)

bras : n'o deus mui ezhomm Breizhiz da gaout ali hemañ nag aotre henhont da vont war-raok. N'hon eus ket gortozet Arzhur, ha deuet eo davedomp¹". Bommoù evel hemañ, skridaozet eeun, zo enno an diouzerzh eus kement a zo bet krouet abaoe gant labourerion ar *wazhenn* betek ennomp. Oc'h ensammañ ar yezhouriezh lusket abaoe remziadoù, e teraoe *Gwalarn* diskuliañ dezhi he ster istorel hag e kentrade ur preder a'r rezid hag a'n nit a zo o kemer renk ur brederouriezh da vat dre hon remziadoù ni.

Sklaeroc'h eo marteze bremañ titl an notenn-mañ : ar fun o keneren ar remziadoù, an *hil istor*, *gwazhenn* al labourioù ma sammomp hon lod, zo dezhi tri gor an ober yezh, an ober istor hag an ober preder...²

¹ Frazennoù diwezhañ ar pennad "Danvez evit kentskrid ur geriadur", *Gwalarn*, Hañv 1927, ademb. *Eur Breizad oc'h...*, 1931, p. 221. Testenn ar meneg eo hini an eil embannadur adwelet gant an aozer, Al Liamm, 1972, pp. 212-213.

² Krennet 'm eus, er meneg a ran anezhi, sturienn ar *Vreuriezh Wenn* eus Gwengamp roet gant VALLEE er stumm : "Fun tri gor a vec'h ez torrer" (VALL., p. 744, v° TORON).